

חריגות מסדר האותיות בתנ"ך חיים יהודה דאום

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. אות חסרה
- ג. אות שאינה במקומה
- ד. אותיות מועדפות
- ה. שין שמאלית

א. הקדמה

במספר מקומות בתנ"ך מצאנו פסוקים המסודרים לפי סדר האותיות מאל"ף ועד תי"ו:

במזמורים בספר תהילים (ט-י, כה, לד, לו, קיא, קיב, קיט, קמה), בארבע הקינות הראשונות במגילת איכה וב"אשת חיל" שבמשלי פרק לא.

ואולם לא תמיד מושלם סדר האותיות בפסוקים אלו. פעמים חסרה אות, פעמים יש אות שאינה במקומה וכדומה.

מטרת מאמר זה לעמוד על החריגות מסדר האל"ף בי"ת המצויות בפרקים הללו.

ב. אות חסרה

פרק כה בתהילים מסודר לפי סדר האותיות, אולם חסרות בו מספר אותיות. אין פסוק המתחיל באות בי"ת, אולם ישנם שני פסוקים המתחילים באות אל"ף, ובשני אנו מוצאים את האות בי"ת לאחר הפניה לה': "אלהי, בך בטחתי אל אבושה, אל יעלצו אויבי לי". ואולי נוספה האל"ף גם בפסוק השני במזמור מפני שהפסוק הראשון במזמור, השייך לאות אל"ף, קצר מיתר הפסוקים במזמור - "אליך ה' נפשי אשא". וכדי שתהא האות בי"ת ניכרת מתחילות שתי מילים באות בי"ת: "בך בטחתי", דבר שאינו חוזר בשום אות אחרת במזמור.

אין פסוק המתחיל באות וי"ו - אולי מפני שרוב המילים בתנ"ך הפותחות באות וי"ו אין הוי"ו שבתחילתן משורש המילה. אך ישנו תיקון ברמז: המילה השלישית בפסוק השייך לאות ה"א מתחילה באות וי"ו: "הדריכני באמתך ולמדני כי אתה אלהי ישעי אותך קויתי כל היום", ואף במילה קויתי מצויה האות וי"ו.

ולמרות שאין פסוק המתחיל באות וי"ו יש במזמור עשרים ושניים פסוקים, שכן בסיום המזמור ישנו פסוק נוסף באות פ"א. דאג המשורר להשלים את מספר הפסוקים לעשרים ושניים כי לבד מחשיבות סדר האותיות יש גם חשיבות לכך שמספר הפסוקים יהיה עשרים ושניים, ולפיכך גם במגילת איכה אנו מוצאים שהפרק החמישי אינו מסודר כמו ארבעת הראשונים לפי האל"ף בי"ת, אך יש בו עשרים ושניים פסוקים.

ואין גם פסוק המתחיל באות קו"ף, אך האות קו"ף מצויה אחרי האות צד"י במילה "ממצוקותי" המופיעה בפסוק של האות צד"י - "צרות לבבי הרחיבו, ממצוקותי הוציאני", ולאחר הפסוק המתחיל באות צד"י ישנם שני פסוקים המתחילים באות רי"ש. יתכן שהאות רי"ש שבאה אחרי האות צד"י במילה "צרות" שבראש הפסוק של הצד"י גרמה למחבר המזמור לפתוח את הפסוק הבא באות רי"ש ולדלג על האות קו"ף.

(ואין עוד פסוק במזמור שהאות השניה היא האות שצריכה לבוא בעוד שני

פסוקים.)

גם פרק לד בתהילים מסודר בסדר האל"ף בי"ת, וגם בו חסרה האות וי"ו. החלק השני בפסוק של האות ה"א מתחיל באות וי"ו: "הביטו אליו ונהרו, ופניהם אל יחפרו", אך כך הוא גם בפסוקים של אותיות אחרות - גימ"ל, דל"ת, זי"ן ועוד.

גם בפרק זה נוסף בסיום המזמור פסוק הפותח באות פ"א ומשלים את הפסוק החסר - עשרים ושניים פסוקים מלבד הפניה שבראש המזמור. (והמזמור שלפניו - פרק לג - יש גם בו עשרים ושניים פסוקים אך אינו מסודר לפי האל"ף בי"ת.)

ופרק לו בתהילים אף הוא מסודר בסדר האותיות, כאשר לכל אות ישנם שני פסוקים (וראה להלן), וחסרה בו האות עי"ן, אבל באות סמ"ך ישנם שלושה פסוקים. ואפשר שהפסוק השני של האות סמ"ך הוא בעצם שני פסוקים מחוברים - הפסוק השני של האות סמ"ך יחד עם הפסוק הראשון של האות עי"ן, כי חלקו השני של פסוק זה מתחיל במילים "לעולם נשמרו", ויתכן שהאות למ"ד במילה "לעולם" אינה נחשבת, וזהו בעצם פסוק המתחיל באות עי"ן. וכך יש גם לסמ"ך וגם לעי"ן שני פסוקים לכל אות, כמו שאר האותיות במזמור. (והמזמור שאחריו - פרק לח - יש גם בו עשרים ושניים פסוקים מלבד הפתיחה שבתחילתו, אך אינו מסודר לפי האל"ף בי"ת.)

גם האות תי"ו לכאורה חסרה, אלא שאת תפקידה ממלא הפסוק המתחיל

במילים

"ותשועת צדיקים מה", כי גם כאן - הוי"ו במילה "ותשועת" אינה נחשבת. ובפרק כמה בתהילים חסרה האות נו"ן מסדר האותיות, וביארו חז"ל בגמרא במסכת ברכות דף ד עמוד ב, שאות זו הושמטה בגלל הפסוק שישנו באות זו: "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל", פסוק העוסק במפלתם של ישראל ר"ל. וכתיקון לכך חזר דוד וסמכה ברוח הקודש בפסוק הבא, המתחיל באות סמ"ד: "סומך ה' לכל הנפלים וזוקף לכל הכפופים". (וראה דעת מקרא למזמור זה, הערה 23).

ופרקים ט-י בתהילים מסודרים במידה מסויימת בסדר האותיות, כשלכל אות יש שני פסוקים, בדומה לפרק לו. ויש להעיר, שיש מקום לומר שמזמורים אלה נחשבו

למזמור אחד - ראה מסכת מגילה דף יז עמוד ב רש"י דיבור המתחיל "בפרשה תשיעית אמרה" ובהגהה על דבריו, ותוספות סוף דיבור המתחיל "ודוד".

האות דל"ת חסרה, אולם בפסוק השייך לאות גימ"ל אנו מוצאים את האות דל"ת במילה השלישית, אחרי שתי מילים המתחילות באות גימ"ל, והפסוק גם מסתיים באות דל"ת: "גערת גויים אבדת רשע, שמם מחית לעולם ועד".

לאחר מכן חסרה האותיות מ"ם, אך המילה הראשונה בפסוק של למ"ד היא "למה", ואם כן צמודה המ"ם ללמ"ד.

ובהמשך חסרות האותיות נו"ן, סמ"ד, עי"ן, פ"א וצד"י, ורק האותיות קו"ף, רי"ש, שי"ן ותי"ו נמצאות כסדרן. וניתן למצוא רמזים לאותיות החסרות בפסוקי המזמור: בפסוק "ישב במארב חצרים, במסתרים יהרג נקי, עיניו לחלכה יצפנו" יש שלוש פעמים מ"ם, שלוש פעמים נו"ן, פעם אחת סמ"ד, עי"ן ופ"א ופעמיים צד"י.

בפסוק "יארב במסתר כאריה בסכה, יארב לחטוף עני יחטף עני במשכו ברשתו" יש פעמיים מ"ם, פעמיים נו"ן, פעמיים סמ"ד ופעמיים עי"ן. בפסוק "ודכה ישח ונפל בעצומיו חלכאים" יש מ"ם, נו"ן, עי"ן, פ"א וצד"י, ובפסוק "אמר בלבו שכח אל, הסתיר פניו בל ראה לנצח" יש מ"ם, נו"ן, סמ"ד, פ"א וצד"י.

ובקהלת רבה (פרשה א, לג) אמרו:

"הדין פייטנא כד הוה עביד אלפביתין זמנין חשל לה זמנין מחסר לה"
זה הפייטן כאשר היה עושה אליף ביי"ת פעמים מסיים אותה ופעמים מחסיר בה.

ג. אות שאינה במקומה

ארבע הקינות הראשונות במגילת איכה מסודרות לפי סדר האותיות. ואולם בקינה השניה, השלישית והרביעית הוקדמה האות פ"א לאות עי"ן.

יש אומרים שהיתה שיטה כזאת בסדר האל"ף בי"ת, ויש מי שאומר ששיבוש האותיות הוא כדי לרמוז שסדר העולם השתבש כולו מחמת החורבן. (ראה דעת מקרא, מבוא למגילת איכה הערה 11.)

וחז"ל אמרו על כך במסכת סנהדרין דף קד עמוד ב:

"אמר רבא אמר רבי יוחנן: בשביל מה הקדים פ"א לעי"ן? בשביל מרגלים שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם".

כלומר, יש שתי אותיות ששמן מתאים לשמו של איבר בגוף: האות פ"א מתאימה לפה, והאות עי"ן מתאימה לעין. הקדים הכתוב את האות פ"א לאות עי"ן כדי לרמוז לחטאם של המרגלים שהקדימו את הפה לעין ואמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם - הוציאו דיבת הארץ. כך נרמז במגילת איכה חטא המרגלים, שבגללו נגזר על אבותינו בתשעה באב שלא יכנסו לארץ, כאמור במשנה בסוף מסכת תענית.

ד. אותיות מועדפות

כאמור, פרק לו בתהילים מסודר בסדר האותיות, כאשר לכל אות ישנם שני פסוקים.

ברם לאותיות דל"ת, כ"ף וקו"ף יש רק פסוק אחד לכל אחת. אכן, הפסוקים של אותיות אלו ארוכים מעט יותר מיתר פסוקי המזמור.

ולעומתן האות ח"י"ת יש לה מעלה מיוחדת: לכל אות אחרת בפרק ישנם שני פסוקים, ורק הראשון מביניהם מתחיל באות שהגיע תורה. והאות ח"י"ת - שני פסוקיה מתחילים באות זו.

ולאות וי"ו מעלה יתרה: לא רק ששני פסוקיה מתחילים באות וי"ו, אלא אף כל אחד משני הפסוקים שתי צלעותיו מתחילות באות וי"ו: "ועוד מעט ואין רשע, והתבוננת על מקומו ואיננו. וענוים ירשו ארץ, והתענגו על רב שלום". אכן, ישנם עוד פסוקים וחלקי פסוקים רבים במזמור המתחילים באות וי"ו.

וכן פרק ט ופרק י בתהילים מסודרים במידה מסויימת בסדר האותיות, כשלכל אות יש שני פסוקים, כאמור לעיל.

לאות גימ"ל יש רק פסוק אחד. אולם אחרי הפסוק של האות ה"א (האות דל"ת חסרה, כנזכר לעיל) ישנם ארבעה פסוקים המתחילים באות וי"ו. ואפשר שהשניים הראשונים הם הפסוק השני של האות גימ"ל והפסוק השני של האות ה"א, והשניים האחרונים הם הפסוקים של האות וי"ו. אם אכן כך הוא לא חסר פסוק לאות גימ"ל, ומאידך אין לפסוק וי"ו יותר פסוקים מאותיות אחרות.

וכן לאות יו"ד יש פסוק אחד, אך אחרי הפסוק של האות כ"ף ישנם שני פסוקים שאינם מסדר האותיות, המתחילים באותיות קו"ף ושי"ן, ושוב אפשר ששני פסוקים אלו הם הפסוק השני של האות יו"ד והפסוק השני של האות כ"ף. גם כאן יש מעלה לאות וי"ו, שלא רק פסוקה הראשון מתחיל בו"ו, וכמו בפרק לז.

וזכתה האות אל"ף ששני פסוקיה מתחילים בארבע פעמים אל"ף - שתי הצלעות של כל פסוק מתחילות באל"ף: "אודה ה' בכל לבי, אספרה כל נפלאותיך. אשמחה ואעלצה בך, אזמרה שמך עליון".

ה. שין שמאלית

שין שמאלית משמשת כשין ימנית בפרקים המסודרים לפי סדר האותיות. בפרק קיא בתהילים אנו קוראים בפסוק של האות שי"ן "שכל טוב לכל עשיהם". ובפרק קיט בתהילים יש בפסוקי האות שי"ן "שרים רדפוני חינם", "שש אנוכי על אמרתך" וכן "שברתי לישועתך ה".

ובאיכה אנו מוצאים בפרק ג את המילה "שפתי" ובפרק ד "שישי ושמחי" - במקום המיועד לאות שי"ן.

וזה בניגוד לתפילה, שם משמשת לפעמים שי"ן שמאלית כסמ"ך בקטעים ההולכים בסדר האותיות, כמו למשל "ששים ושמחים" בפיוט "אל אדון", "שגב" בשיר "האדרת והאמונה לחי עולמים", "שיח שפתותינו" ו"שיקור עין" בוידוי "על חטא שחטאנו לפניך".